

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник,
відділ історії Української революції 1917–1921 рр.,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), ruslan_pyrih@ukr.net

ВІЙСКОВА ЕЛІТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЛОЯЛЬНОСТЕЙ

Досліджуються зміни політичних лояльностей військових діячів, які стали на службу гетьманату П.Скоропадського. Висвітлюється вплив революційних подій на процеси національної самоідентифікації частини офіцера, яке взяло участь в українізації армії, ставши першими командними кадрами військових формувань УНР. Розкрито фактор ситуативності політичної позиції військовиків щодо національних державних утворень, роль соціальних імперативів у виборі місця служби, нівелювання військової присяги під впливом зміни політичних обставин. Показано домінування у свідомості колишнього імперського генералітету ідеї відродження «великої Росії», котра обумовила після падіння гетьманської держави їх перехід до лав Добровольчої армії. Персоніфіковано зміни політичної лояльності генералів та адміралів Української Держави на рівні керівництва військового й морського міністерств, корпусів і дивізій. Визначено стримуючу роль німецького військового командування щодо розбудови української армії. З'ясовано погляди гетьмана П.Скоропадського на кадрові засади створення збройних сил України, зокрема їх військово-морського сегменту.

Ключові слова: військова еліта, гетьманська держава, політична лояльність, армійський генералітет, адмірالی флоту.

Проблему військового будівництва періоду гетьманату Павла Скоропадського у сучасній українській історіографії висвітлено на основі біографічного підходу та високої персоніфікації подій¹. Дослідники вже з'ясували загальні біографічні відомості сотень генералів та адміралів, які служили в арміях українських державних утворень. Процеси розбудови збройних сил Української Держави розглядаються відповідно до військової доктрини, структурної організації, кадрового складу армійських підрозділів та персональної ролі П.Скоропадського у формуванні гетьманської гвардії². Окремі

¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн.1. – К., 2007. – 536 с.; *Його ж.* Українські збройні сили. Березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). – К., 2009. – 455 с.; Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст.: Генерали і адмірالی. – Л.; Х., 2007. – 244 с.

² Горелов В. Роль гетьмана П.Скоропадського у створенні Окремої Сердюцької дивізії // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К., 1998. – С.55–57; Голубко В. Військове будівництво Павла Скоропадського: плани і реалії // Держава і армія: Вісник університету «Львівська політехніка». – Вип.377. – Л., 1999. – С.28–39; Богайчук В. Діяльність політичних партій в сфері військового будівництва України в період гетьманату 1918 року // Політичний менеджмент. – 2005. – №6. – С.156–165; Луговський О. Особовий склад військового міністерства Української Держави (за архівними документами) // Військово-історичний альманах. – 2006. – №2. – С.25–29; Гайдай В. Військова доктрина Української Держави гетьмана Павла Скоропадського // Наукові записки: Збірник праць молодих учених і аспірантів. – Т.23. – К., 2011. – С.260–266.

фахівці висвітлили сприйняття та оцінки військового будівництва в текстах сучасників і міжвоєнної української історіографії³. Проте запропоновані візії не містять аналізу складного явища залучення колишніх царських генералів та адміралів на військову службу Українській Державі, ролі у цьому процесі їх національної самоідентифікації та еволюції політичної лояльності.

Теоретичні підстави цієї теми пов'язані зі змінами ситуативних, індивідуальних та колективних лояльностей, а також особливостей розвитку української національної ідентичності в умовах революції. Методологія дослідження ґрунтується на біографічному підході, який дозволяє показати трансформації національної та політичної лояльності військового діяча через особливості його біографії, специфіку тодішніх історичних обставин. Ще до революції 1917 р. на «окраїнах» Російської імперії провідну роль відігравали діаспори, котрі, залежно від історичної ситуації, були локальною елітою, інтегрованою до імперських структур. В основному це були етнічні, конфесійні, економічні та професійні групи, до яких можна віднести офіцерів царської армії, які переміщувалися по імперських «окраїнах» та у своїй більшості не належали до російської національності⁴.

Якщо гетьманат П.Скоропадського інтерпретувати або «ні українською, ні російською державністю» (Я.Грицак⁵), або «малоросійським проектом» (В.Верстюк⁶), то в умовах революції національні ідентичності колишнього царського офіцера конструювалися як ситуативні, гібридні, позначені множинною лояльністю. Австрійський історик А.Каппелер писав, що в Росії лояльність до государя, імперії та станова належність мали більше значення, аніж належність до етнічної чи конфесійної групи⁷. Світогляд і виховання імперських офіцерів (які переважно мали дворянське походження) відбувалося на засадах саме цих цінностей. Очевидно, це давало підстави багатьом колишнім царським офіцерам неукраїнського походження в умовах соціально-політичної реставрації 1918 р. вступати на службу гетьманові.

Нижче на прикладі біографій представників вищого командного складу збройних сил української гетьманської держави висвітлюються особливості, підстави та еволюція їх політичної лояльності. Поняття «військова еліта» включає колишніх генералів, адміралів російської армії і флоту, які стали на службу Українській Державі – у військовому міністерстві, корпусах і дивізіях, військово-морських структурах, штабі гетьмана, цивільних губернських,

³ Гнатюк С. Військове будівництво в Українській Державі: Деякі аспекти української зарубіжної історіографії // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Вип.5. – К., 2001. – С.249–261; Мельник Р. Аналіз військового будівництва періоду Гетьманату в наукових і мемуарно-аналітичних працях військових істориків міжвоєнного двадцятиліття // Схід. – 2012. – №1. – С.137–142.

⁴ Хаген М., фон. Империи, окраины и диаспоры: Евразия как антипарадигма для постсоветского периода // Новая имперская история постсоветского пространства. – Казань, 2004. – С.131.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С.129.

⁶ Верстюк В., Горобець В., Толочко О. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х т. – Т.1: Українські проекти в Російській імперії. – К., 2004. – С.454.

⁷ Каппелер А. Мазепинцы, малороссы и хохлы: украинцы в этнической структуре Российской империи [Електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm>

міських адміністраціях. Становище військової еліти гетьманату мало певні особливості, пов'язані, по-перше, із відсутністю в її розпорядженні регулярних збройних сил як інструменту політичного впливу, і, по-друге, головну мілітарну захисну функцію виконували німецько-австрійські війська. Термін «*політична лояльність*» у контексті цього дослідження означає тип політичної поведінки щодо державних утворень певної категорії військових, детермінований змінами суспільного устрою, національним самоусвідомленням, ментальними зрушеннями, соціальними факторами, геополітичною ситуацією.

Падіння російського царизму звільнило офіцерський корпус від присяги імператорові, а зміна влади спонукала скласти нову присягу Тимчасовому урядові, знівелювавши правові та моральні цінності цього акту. Водночас українізація армії активізувала процес усвідомлення національної належності. При цьому професійне призначення, тобто військова служба, залишалася основним засобом існування. Певна частина генералітету службу у збройних силах гетьманату розглядала як майбутній військово-політичний елемент відновлення «великої Росії».

Слід відзначити, що з усіх сфер державного будівництва створення збройних сил гетьманату було одним із найбільш складних. По-перше, П.Скоропадський узяв зобов'язання перед німецько-австрійськими союзниками не формувати без їхньої згоди повноцінної армії. По-друге, попри присутність в Україні значної чисельності вищого офіцерства, проблема їх залучення на службу гетьманові залишалася гострою. Із цього приводу останній писав: «Були, звичайно, в Києві, можу сказати, блискучі генерали і штаб-офіцери Генерального штабу, але всі вони стояли виключно за добровольчу армію генерала Денікіна, проти якої я нічого не мав. Але ця орієнтація мені абсолютно не підходила, оскільки там проповідувалось повне заперечення України»⁸. По-третє, Україна фактично не мала повноцінного військово-морського сегменту. По-четверте, у спадок від УНР дісталася досить аморфна військова інфраструктура. І нарешті, була відсутня відповідна нормативно-правова база функціонування збройних сил незалежної держави.

П.Скоропадський у спогадах описував ставлення німецького командування до ідеї формування української армії. При його першій розмові на цю тему начальник штабу оберкомандо в Києві генерал В.Гренер заявив: «Навіщо вам армія? Ми знаходимося тут, нічого проти вашого уряду в середині країни ми не дозволимо, а щодо ваших північних кордонів ви можете бути цілком спокійні, більшовиків ми не допустимо. Створіть собі невеликий загін у дві тисячі осіб для підтримання порядку в Києві і для охорони вас особисто»⁹. І все ж німці погодилися на формування восьми кадрованих корпусів, план створення яких розроблявся ще за часів Центральної Ради.

Уряд Української Держави в основному був сформований упродовж першого травневого тижня 1918 р. Посада військового міністра залишалася

⁸ Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С.181.

⁹ Там само. – С.179.

вакантною до 21 травня. Природно, що добором кандидатури займався безпосередньо верховний командувач армії та флоту гетьман П.Скоропадський, добре обізнаний із генералітетом російської армії. Він робив пропозиції генералам В.Кирію, А.Кільчевському, О.Лукомському, П.Врангелю, але всі вони відмовилися. Нарешті прийняти портфель військового міністра погодився колишній командувач армії генерал від інфантерії О.Рогоза.

Армійський генералітет

Олександр Францевич Рогоза (справжнє прізвище – Рагоза) народився 1858 р. у Вітебську. Походив із давнього дворянського роду, його батько також був військовиком, мав звання полковника¹⁰. У сучасній історичній літературі, включаючи й новітню довідкову, стверджується, що генерал – виходець зі священницької родини з Чернігівщини¹¹. Очевидно, прізвище та походження було змінено при вступі на службу до української армії, як це сталося з прізвищами генералів О.Грекова, В.Петрова, що їх перетворили на «Греків» і «Петрів». У списку старшин Генштабу Української Держави, складеному в листопаді 1918 р., містяться відомості, що генеральний бунчужний О.Рагоза народився на Чернігівщині, українець, володіє українською і французькою мовами¹².

Військову освіту він здобув у Полоцькому кадетському корпусі, Михайлівському артилерійському училищі, Академії генштабу. Серед командного складу гетьманату О.Рогоза мав найвищий військово-посадовий ценз – командувач армії й генерал від інфантерії. Бойове «хрещення» прийняв ще на фронті російсько-турецької війни. Його полководницька біографія часів Першої світової позначена як помітними перемогами, так і важкими поразками. О.Рогоза був одним із небагатьох командувачів арміями, залишених на посаді Тимчасовим урядом. Тільки в листопаді 1917 р. змушений був піти у відставку під тиском військово-революційного комітету Румунського фронту.

Невдовзі після вступу на посаду міністра в інтерв'ю кореспондентові газети «Відродження» О.Рогоза виклав своє бачення основних засад організації українських збройних сил. Він наголосив, що розпочато утворення національної армії, до якої покличуть військовиків-українців, а за їх нестачі доведеться звернутися до послуг і знань офіцерів неукраїнського походження, які чесно служитимуть «українській національній ідеї в складі армії молоді Української Держави». Міністр заявляв, що військове будівництво не терпить імпровізацій, вимагає поступових та обережних дій, а армія має бути поза політикою. Щодо принципів кадрової роботи, то під час службового просування враховуватимуться бойові заслуги, стройовий стаж, досвід, звання.

¹⁰ Бондаренко В. От полоцкого кадета до военного министра: судьбы белорусских генералов начала XX века [Електронний ресурс]: <http://news.tut.by/society/369179.html>

¹¹ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України... – С.165; Енциклопедія історії України. – Т.9. – К., 2013. – С.257.

¹² Тинченко Я. Офіцерський корпус армії... – С.520.

За словами міністра, значна увага приділятиметься поліпшенню матеріального становища військовослужбовців та їхніх родин. Ішлося також про плани відкриття військових училищ, академій¹³.

В Українській Державі було відновлено всі старі імперські чини, титули. Однак військові звання запроваджено за козацькими взірцями. Наказом по військовому відомству від 18 червня 1918 р. генеральна старшина отримала звання: генеральний бунчужний (відповідало генералові від інфантерії, кавалерії, артилерії російської імператорської армії), генеральний значковий (генерал-лейтенант), генеральний хорунжий (генерал-майор).

О.Рогозі довелося вести постійну й напружену боротьбу за фінансування збройних сил. П.Скоропадський у спогадах писав: «Міністри ставились, особливо в перший час, надзвичайно негативно до питання формування армії і урізали всюди асигновки, не даючи тим самим можливості стати армії в грошовому відношенні на тверду ногу»¹⁴. Загалом звичайні видатки державної скарбниці на фінансування військового та морського міністерств склали 383,5 млн крб (майже стільки ж, як і на МВС). Однак відомство отримувало кошти й з інших бюджетних джерел, зокрема з видатків, пов'язаних із війною та її наслідками, військового фонду тощо.

Було розроблено план організації армії Української Держави. У мирний час її чисельність мала становити понад 300 тис. осіб: 175 генералів, 14 930 старшин, 2975 військових урядовців, 291 тис. підстаршин і козаків. Основу збройних сил повинні були скласти вісім корпусів, Сердюцька (гвардійська) дивізія, чотири кавалерійських дивізії, окремі піхотна та артилерійські бригади, залізничні, саперні, авіаційні та інші частини¹⁵. Це були серйозні напрацювання, реалізація яких поки що унеможливилася німецько-австрійською окупацією.

При формуванні у жовтні 1918 р. другого складу Ради Міністрів лідери опозиційних українських партій переконували П.Скоропадського, що «Рогоза все робить, аби у нас не було армії, що він безперечний сторонник Росії»¹⁶. Однак гетьман домігся залишення його на посаді військового міністра, яку той обіймав три тижні, а 14 листопада разом з усім урядом пішов у відставку. Після падіння гетьманату О.Рогоза виїхав до Одеси, але отримати згоду А.Денікіна на службу в Добровольчій армії йому не вдалося. Після захоплення міста більшовиками відмовився вступити до Червоної армії й був розстріляний чекістами 29 червня 1919 р.

Першим заступником військового міністра став генерал-майор Олександр Лігнау, за походженням латиш (за іншими даними – прибалтійський німець). Відомо, що він закінчив військове училище, Академію генштабу. Під час світової війни – командир дивізії, начальник штабу корпусу. У кінці 1917 р. перейшов до українського війська, командував дивізією, потім обіймав посаду помічника (фактично заступника) військового

¹³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.ІІ. – К., 2002. – С.164–165.

¹⁴ Скоропадський П. Спогади... – С.188.

¹⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т.ІІ. – С.194.

¹⁶ Чикаленко С. Щоденник. – Т.ІІ. – К., 2011. – С.134.

міністра УНР. До призначення О.Рогози виконував обов'язки керівника військового відомства. О.Лігнау був ініціатором наказу, спрямованого на посилення суворої дисципліни, уникнення політизації війська, дотримання законності. Особливий наголос було зроблено на усвідомленні того, що будується армія самостійної України. Наказ вимагав «усе діловодство, усі офіційні відносини неухильно вести державною мовою». У документі задекларовано й ставлення до військовиків неукраїнського походження, за якими визнавалося право вступу на службу «при умовинах безумовної їх вірності самостійній Україні»¹⁷. О.Лігнау вивчав державну мову, намагався спілкуватися українською.

27 травня 1918 р. уряд затвердив на посаді заступника військового міністра з морських справ капітана 2-го рангу Миколу Максимова, вихідця з донських козаків, випускника Миколаївської морської академії, учасника російсько-японської війни, командира бойових кораблів. На початку 1918 р. він служив у Морському міністерстві УНР, а після державного перевороту деякий час виконував обов'язки міністра. За гетьманату флотська справа ввійшла до єдиного Військового міністерства. Слід відзначити, що М.Максимов (Максимів) мав право особистої доповіді на засіданнях уряду й фактично перебрав на себе розв'язання військово-морських питань. Згодом він отримав звання контр-адмірала, що свідчило про лояльність до тодішнього гетьманського режиму.

У липні 1918 р. за поданням О.Рогози було призначено заступника міністра з інтендантської служби та постачання. Ним став полковник Юрій Корнієнко – випускник Чугуївського військового училища, який під час світової війни був інтендантом дивізії. У вересні гетьман присвоїв йому звання генерального хорунжого. Помічником очільника військового відомства став генерал-лейтенант Г.Мандрика – виходець із Чернігівщини, випускник Академії генштабу, колишній командувач корпусом. Головний штаб міністерства очолив генерал-лейтенант О.Галкін – росіянин, уродженець Києва, випускник Академії генштабу, командир дивізії, учасник створення в російській армії українських національних частин. Із кінця жовтня – член військової ради при міністрові О.Рогозі.

26 жовтня 1918 р. начальником Головного штабу Військового міністерства було призначено генерал-майора Олександра Грекова. Його біографія – класичний приклад зміни політичних і національних лояльностей. О.Греків народився на Чернігівщині в поміщицькій родині, володів маєтками в Курській губернії. Як випускник Московського університету та Академії генштабу мав високі кар'єрні перспективи. Під час світової війни був начальником штабу дивізії, корпусу. Із кінця 1917 р. перебував на службі в УНР – помічник військового міністра О.Жуковського. Після приходу до влади П.Скоропадського О.Греків подав у відставку, очоливши організацію «Батьківщина», котра об'єднувала патріотично налаштованих офіцерів. Долучився до організації збройного повалення гетьманського правління.

¹⁷ Державний вістник. – 1918. – 22 травня.

Пізніше обіймав високі посади в арміях УНР і ЗУНР¹⁸. У своїх спогадах генерал обійшов факт перебування на гетьманській службі. Проте ображений зрадою О.Грекова П.Скоропадський присвятив йому гнівні, сповнені презирства тиради¹⁹.

На посаді начальника Генерального штабу залишився підполковник Олександр Сливинський (Слива) – фаховий військовик, один із наймолодших випускників Академії генштабу. Брав активну участь в українізації частин Румунського фронту, був делегатом I та II Всеукраїнських військових з'їздів, членом Українського генерального військового комітету, пізніше – начальником Генерального військового штабу УНР. За його участі було розроблено схему майбутніх збройних сил, зокрема створення восьми корпусів, які стали кадровою основою гетьманської армії. Згодом присвоєне звання полковника.

Відразу після приїзду до Києва командувач німецьких військ фельдмаршал Г.Айхгорн відвідав не військового міністра О.Жуковського, а начальника Генерального штабу О.Сливинського. Він висловив задоволення взаємодією з оберкомандо. Оскільки на той час межі просування німецьких військ остаточно не було визначено, Г.Айхгорн цікавився майбутніми кордонами України²⁰. На О.Сливинського звернув увагу й уповноважений австро-угорського генштабу в Києві майор М.Фляйшман, котрий характеризував його як дуже енергійного генерала, спритного та впевненого у собі, «людини майбутнього, яку я (очевидно, успішно) обробляю»²¹.

П.Скоропадський згадував, що спочатку поставився до О.Сливинського з пересторогою, проте залишив на посаді й потім переконався, що «це надзвичайно честолюбна, але одночасно з цим розумна і роботяща людина, що на українське питання він дивиться так, як і я»²². Після проголошення гетьманом у листопаді 1918 р. федераційної грамоти про союз із небільшовицькою Росією О.Сливинський скликав нараду офіцерів Генштабу та заявив, що настав час відродження Росії, а тому слід створити об'єднане командування всіх армій, котрі діяли на території колишньої імперії, «під верховним командуванням досвідченого командира Добровольчої армії генерала Денікіна»²³. Така позиція явно розходилася з поглядом на ситуацію П.Скоропадського, який хотів бачити на чолі об'єднаних збройних сил великого князя Миколу Миколайовича. За кілька днів полковника було звільнено з посади «за станом здоров'я». Відомо, що у грудні 1918 р. О.Сливинський виїхав до Одеси, де вступив до лав Збройних сил Півдня Росії (ЗСПР).

1-ше квартирмейстерство Генштабу очолив генерал-майор Л.Дроздовський, українець, випускник Новоросійського університету й Академії

¹⁸ Тинченко Я. Олександр Греків: Спогади військового міністра УНР // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2004. – №1/2. – С.144–145.

¹⁹ Скоропадський П. Спогади... – С.102, 108–109.

²⁰ Народня воля. – 1918. – 9 квітня.

²¹ Крах німецьких окупантів на Україні (По документах окупантів) / Под ред. М.Горького [и др.]. – Москва, 1936. – С.116.

²² Там же. – С.181.

²³ Голос Києва. – 1918. – 15 ноября.

генштабу, начальник штабу корпусу, учасник українізації підрозділів російської армії. Пізніше цю посаду обійняв генерал-майор Володимир Сінклер, швед за походженням, випускник Академії генштабу, начальник штабу корпусу, який приєднався до українського військового будівництва ще за часів Центральної Ради. Структурно до квартирмейстерства входили відділи: загальний, оперативний, розвідки, геодезичний та зв'язку.

2-м квартирмейстерством керував генерал-майор Антон Прохорович, українець, командир дивізії. Відомо, що він був одним із розробників проекту закону про загальний військовий обов'язок, плану реорганізації армії, статутів. У складі квартирмейстерства функціонували такі відділи: загальний, організації військової служби, мобілізаційний, служби Генштабу. Інспектура родів військ підпорядковувалася безпосередньо начальникові Генерального штабу.

Головну шкільну управу Генштабу й Комісію зі створення військових училищ та академій очолив відомий учений і педагог, професор Академії генштабу, командувач армії в роки Першої світової війни генерал-лейтенант Микола Юнаків (Юнаков). Відомо, що за дисертацію «Похід Карла XII на Україну в 1708–1709 рр.» (1910 р.) він здобув Уваровську премію. Кадетські корпуси, передані за часів УНР до системи Міністерства освіти, було повернуто в підпорядкування військового відомства. За будівлі закладів розгорнулася боротьба на рівні уряду. О.Рогозі довелося відстоювати приміщення Київського артилерійського й Чугуївського піхотного училищ від передачі їх під державний університет та сільськогосподарський інститут. 30 листопада 1918 р., фактично за два тижні до падіння гетьманату, було ухвалено закон про заснування Військової академії Української Держави, яку мав очолити генерал М.Юнаків²⁴. Пізніше обіймав відповідальні посади в Армії УНР.

Інший професор Академії генштабу, начальник штабу Румунського фронту генерал-лейтенант Микола Головін очолив Наукову комісію з опису війни 1914–1917 рр. при Генеральному штабі. Її було створено за ухвалою уряду у вересні 1918 р. (період діяльності визначався до кінця 1920 р.). Примітно, що в постанові було записано: «Визнати бажаним, щоб після скінчення робіт комісії відповідні архіви були відкриті для користування приватних наукових людей»²⁵. Очевидно, ця науково-історична установа створювалася спеціально для М.Головіна, якого О.Рогоза добре знав за спільною фронтовою службою. П.Скоропадський пригадував, що запропонував генералові одну з найвищих військових посад, але той відмовився й «залишив за собою тільки розбір документів, які стосуються війни»²⁶. Комісія мала базуватися в Одесі, але розпочати діяльність так і не встигла. У 1919 р. М.Головін служив у штабі Східної армії адмірала О.Колчака. Згодом, в еміграції, написав «Історію світової війни 1914–1918 рр.».

²⁴ *Тинченко Я.* Офіцерський корпус армії... – С.504–505; Державний вістник. – 1918. – 12 грудня.

²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.34.

²⁶ *Скоропадський П.* Спогади... – С.228.

Гетьман П.Скоропадський погодився з розробленим ще за часів Центральної Ради планом організації восьми корпусів, дислокованих у всіх губернських центрах. Їх командувачів було призначено 17 квітня 1918 р. військовим міністром УНР. У середині травня гетьман провів із ними нараду й залишив на посадах. О.Рогоза також не запропонував ніяких кадрових змін та ротацій.

1-м (Волинським) корпусом командував генерал-майор С.Дядюша – випускник кадетського корпусу, військового училища, Академії генштабу. Під час війни служив начальником штабу корпусу, армії на Румунському фронті. Із квітня по грудень 1918 р. командував корпусом. За цей час було сформовано кадри двох піших дивізій, проте штаби окремих полків так і не вдалося укомплектувати. Під час антигетьманського повстання генерал С.Дядюша зайняв нейтральну позицію, а пізніше вступив на службу в Генштаб Армії УНР.

На чолі 2-го (Подільського) корпусу був генерал-лейтенант П.Єрошевич. Він мав типову для російського генералітету освіту: кадетський корпус, військове училище, Академія генштабу, потім командував дивізією та армійським корпусом. У 1917 р. привів у розпорядження Центральної Ради українізовану дивізію. Як й інші корпуси, Подільський мав дводивізійну, восьмиполкову структуру. Відразу після початку повстання проти П.Скоропадського військове з'єднання перейшло на бік Директорії. Її підрозділи зі складів корпусу отримали велику кількість зброї, включно з артилерією, а більшість старшин влилися до Армії УНР.

3-й (Херсонський) корпус було сформовано на базі окремих українізованих частин Румунського фронту. Фундатором з'єднання став голова мобілізаційної комісії фронту генерал-майор Ф.Колодій. Він походив із дворянської родини Чернігівської губернії, фаховий артилерист, на фронті командував артдивізіоном і бригадою. Корпус очолював із квітня до початку липня 1918 р., а потім був переведений у розпорядження військового міністра. У грудні призначений командувачем 3-го Подільського корпусу у складі військ Директорії УНР.

8 липня на чолі Херсонського корпусу став генерал-лейтенант О.Березовський, також фаховий артилерист. На відміну від свого попередника він не підтримав збройний виступ Директорії й з початком повстання проти гетьмана разом із вищими офіцерами перейшов у Добровольчу армію. В еміграції в Німеччині О.Березовський входив одночасно до керівництва Російського загальновійськового союзу та до близького оточення П.Скоропадського²⁷. Командирами дивізій цього корпусу були уродженці Полтавщини генерал-майори С.Кирпотенко та М.Купчинський, котрі в 1919 р. входили до резерву чинів Добровольчої армії.

4-м (Київським) корпусом командував генерал-майор І.Мартинюк – виходець із селянської родини на Волині, що було доволі рідкісним випадком

²⁷ Бурім Д.В. Діяльність Українського товариства допомоги біженцям в Німеччині. За матеріалами архіву Федеральної землі Берлін (Німеччина, Берлін) // Сумський історико-архівний вісник. – 2012. – №16–17. – С.121.

для російського генералітету. Навчався в Київському піхотному училищі, закінчив два класи Миколаївської академії, але не був призначений до генштабу. У роки світової війни командував полком і дивізією. На посаду командира корпусу заступив у квітні 1918 р. У липні старшини однієї з дивізій брали участь у придушенні Таращансько-Звенигородського селянського повстання (кілька з них загинули). І.Мартинюк був переведений у розпорядження Військового міністерства, входив до Думи георгіївських кавалерів. За Директорії також обіймав посаду командувача корпусом.

На його місце в липні 1918 р. призначили генерал-лейтенанта М.Волховського. Він народився в Києві, тут закінчив кадетський корпус і військове училище, випускник Академії генштабу, а в роки війни був начальником штабу корпусу, командував дивізією. Під час гетьманату – командувач дивізії в Київському корпусі. У листопаді – грудні 1918 р. М.Волховський керував операціями проти військ Директорії. Надії П.Скоропадського, що він звільнить Білу Церкву від повстанців, не справилися. При взятті Києва військами Директорії М.Волховський потрапив у полон, але зміг утекти. Зрештою в Добровольчій армії командував полком і бригадою.

Одночасно з новим командиром у Київській корпус було призначено й начальника штабу – генерал-майора П.Панченка-Криворотенка, котрий походив із кубанських українців (за світової війни був начальником штабу дивізії). У жовтні 1918 р. переведений у штаб 7-го Харківського корпусу. Після встановлення у середині листопада в місті полком П.Болбочана влади Директорії П.Панченко-Криворотенко на чолі офіцерського загону подався до Добровольчої армії. У жовтні – грудні 1918 р. начальником штабу 4-го корпусу був генерал-майор А.Заболотний – уродженець Чернігівщини. У російській армії дослужився до начальника штабу корпусу, брав участь в українізації військ (із січня 1919 р. перебував у резерві чинів Добровольчої армії).

Командиром 7-ї дивізії, дислокованої в Києві, став генерал-лейтенант Л.Федяй, який походив із Полтавщини. Він мав типову військову освіту, включаючи й Академію генштабу. Під час Першої світової війни командував дивізією, був начальником штабу корпусу. У 1917 р. – голова комісії з українізації військ Південно-Західного фронту (після падіння Української Держави служив в арміях А.Денікіна та П.Врангеля). Аналогічний послужний список мав і командир 8-ї дивізії Київського корпусу, уродженець Чернігівщини генерал-майор М.Острянький.

5-й (Чернігівський) корпус від його утворення у складі Армії УНР й до падіння гетьманату очолював генерал-майор О.Дорошкевич. Народився він на Чернігівщині, брав участь у російсько-японській війні, закінчив Академію генштабу. Із червня 1917 р. – начальник штабу, фактично командувач корпусу. Під час антигетьманського повстання підтримав П.Скоропадського. Було сформовано офіцерський загін на чолі з командиром дивізії генеральним хорунжим І.Доценком, який вів оборонні бої проти військ Директорії. Самого О.Дорошкевича заарештував отаман Б.Палій, його утримували у в'язниці у Чернігові. У середині січня 1919 р. розстріляний більшовиками, котрі

захопили місто. Генерал І.Доценко загинув від рук повстанців²⁸. Командир іншої дивізії Чернігівського корпусу, уродженець Катеринославщини, генерал-лейтенант О.Безкровний після поразки гетьманату перейшов на службу до Добровольчої армії.

6-м (Полтавським) корпусом командував генерал-майор О.Осецький, виходець із дворянської родини на Волині, у роки світової війни – командир дивізії. Як активний учасник українського руху в армії, у лютому – березні 1918 р. очолював головний штаб військ УНР. У середині квітня став на чолі корпусу, який залишив на початку червня у зв'язку з призначенням начальником створюваного корпусу залізничної охорони, підпорядкованого Міністерству шляхів сполучень. Натомість восени 1918 р. став одним із військових організаторів повстання проти гетьманського режиму, наказним отаманом УНР (невипадково П.Скоропадський у спогадах таврував О.Осецького як зрадника)²⁹.

Із червня 1918 р. корпусом командував генеральний бунчужний В.Слюсаренко – спадковий військовик, учасник російсько-турецької 1877–1878 рр., російсько-японської 1904–1905 рр. та Першої світової воен. Під час останньої командував дивізією й корпусом, мав звання генерала від інфантерії. У листопаді 1918 р. нечисленні підрозділи корпусу намагалися чинити опір військам Директорії, але змушені були відступити. Сам В.Слюсаренко виїхав на Дон, служив в арміях А.Денікіна та П.Врангеля.

Начальниками штабу Полтавського корпусу були генерал-майори В.Генбачов та В.Пулевич. Після падіння гетьманату перший служив в Українській галицькій, а потім Добровольчій арміях, а другий – відразу виїхав до останньої. Начальником 11-ї пішої дивізії був генеральний хорунжий М.Омелянчик-Павленко, згодом визначний український військовий діяч, командувач УГА. 12-ю пішою дивізією командував генерал-майор В.Олександрович, убитий повстанцями Директорії у грудні 1918 р.

7-й (Харківський) корпус до жовтня 1918 р. не мав командувача. Його обов'язки виконував генерал-майор О.Рябінін (Рябінін-Склярєвський), виходець із дворян Ярославської губернії. Випускник і професор Академії генштабу він у роки Першої світової війни служив начальником штабу дивізії. У квітні 1918 р. був призначений начальником штабу корпусу у Харкові. Із приходом у жовтні О.Лігнау на посаду командувача О.Рябінін був переведений до Генштабу, де очолив військово-історичний відділ. Після падіння гетьманату служив в Армії УНР, а потім у червоних. Відомий історик та архівознавець, зокрема в 1931 р. видав «Опис Архіву Запорозької Січі» (1937 р. репресований радянською владою).

Харківський корпус був одним із найменш укомплектованих. Прихід колишнього заступника військового міністра О.Лігнау не змінив ситуацію на краще. У середині листопада 1918 р. вояки 2-го Запорозького полку П.Болбачана заарештували командування корпусу, дозволивши О.Лігнау

²⁸ Тинченко Я. Українські збройні сили... – С.268–269.

²⁹ Скоропадський П. Спогади. – С.178.

відбути в розташування Добровольчої армії, але А.Денікін відмовив йому у прийнятті на службу. Через Туреччину О.Лігна виїхав на Владивосток, де перейшов до О.Колчака (служив у його сибірських арміях). Потрапив у полон до червоних. Пізніше викладав тактику у Військовій академії РСЧА, зрештою був репресований.

8-й (Катеринославський) корпус очолював генерал-майор Г.Васильченко – уродженець Харківщини, випускник Академії генштабу, учасник українізації Кавказького фронту, делегат II Всеукраїнського військового з'їзду. Із листопада 1917 р. – виборний командувач 5-го Кавказького корпусу, передислокованого до Катеринослава. Коли спалахнуло протигетьманське повстання, здійснив перехід офіцерських кадрів корпусу на Крим у розпорядження Добровольчої армії.

Начальник штабу корпусу генерал П.Кислий походив із кубанських українців, навчався в Київському піхотному училищі, випускник Академії генштабу, у роки світової війни – командир полку, начальник штабу корпусу. Разом із Г.Васильченком здійснив так званий Кримський похід. Командири дивізій корпусу генерали А.Діденко, І.Свірчевський і П.Петренко також перейшли на службу до білих.

Крім кадрів восьми корпусів, П.Скоропадському за згоди німецького командування вдалося здійснити амбітний задум – створити Сердюцьку дивізію як своерідну гетьманську гвардію. 24 липня 1918 р. було ухвалено закон про призов 5 тис. осіб для комплектування цього з'єднання³⁰. Зокрема рядовий склад формувався в основному з синів заможних селян Лівобережної України. Начальником дивізії призначили генерал-майора В.Клименка, колишнього командувача 2-ї української дивізії в корпусі П.Скоропадського, а начальником штабу – генерал-майора Є.Гамченка, також колишнього командира дивізії російської армії. У листопаді – грудні 1918 р. частини дивізії брали участь у боях проти військ Директорії, але потім більшість перейшла на її бік. Зрештою генералів В.Клименка й Є.Гамченка інтернували та вивезли до Німеччини. Якщо перший згодом виїхав до Мурманська і служив командиром стрілецької бригади в білій Північній армії генерала Є.Міллера (ймовірно, потрапив у полон до червоних і загинув), то доля другого виявилася складнішою. Після перебування в Німеччині в таборі для інтернованих, у липні 1920 р. Є.Гамченко вступив до Армії УНР, обійнявши посаду начальника штабу дивізії. Після відставки опинився у Чехословаччині, а 1923 р. повернувся до СРСР (зрештою був репресований у 1931 р.).

Отже переважна більшість командирів, начальників штабів корпусів і дивізій Української Держави були етнічними українцями, уродженцями українських губерній Росії, випускниками Академії генштабу, у роки Першої світової війни займали посади командирів дивізій чи корпусів, мали георгіївські відзнаки. Загалом це були кадрові військовики російської армії. Однак зречення імператора звільнило їх від присяги, а участь в українізації війська,

³⁰ Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. – У 2 т. / Ред. кол.: В.Верстюк (відп. ред.), О.Бойко, Н.Маковська, Т.Осташко, Р.Пиріг. – К., 2015. – Т.1. – С.184.

проголошення державності активізувало процес національної самоідентифікації, спонукало переходити на службу до УНР, а потім і до Української Держави. Для більшості з них ця служба виявилася «транзитною» на шляху до білих російських армій.

Офіцери флоту

Володіння Кримським півостровом і Чорноморським флотом П.Скоропадський розглядав як неодмінну умову повноцінного функціонування держави. Уже 10 травня 1918 р. гетьман направив офіційну ноту посольству Німеччини в Києві. У документі підкреслювалася важливість приєднання Криму до України з економічного, геополітичного та військово-стратегічного поглядів. Далі пояснювалося: «З питанням прилучення Криму тісно зв'язане питання про Чорноморський флот. З військового погляду не має цей флот жадної цінності для Німеччини через застарілий його тип, для України ж позбавлення її цього флоту було б болючим ударом, який би вразив почуття національної гордості цілого українського народу»³¹. Однак німецьке командування не відмовилося від інтернування Чорноморського флоту до кінця війни. І все ж упродовж літа українській стороні вдалося повернути частину кораблів і берегових комунікацій, а після візиту П.Скоропадського до Німеччини у вересні 1918 р. досягти згоди на передачу флоту.

Попри невизначеність долі військово-морських сил, гетьман і Рада Міністрів вирішили зберегти основні структурні підрозділи колишнього Морського міністерства УНР, сподіваючись згодом відновити його функціонування. Формально у складі уряду було єдине Військове міністерство, в якому питаннями морських сил опікувався заступник очільника відомства з досить широкими повноваженнями. Як уже зазначалося, цю посаду обіймав капітан другого, а із червня – першого рангу, згодом контр-адмірал М.Максимов (Максимів). П.Скоропадський у спогадах дав йому досить високу оцінку: «Ця людина була щиро віддана своїй справі і вибивалася з сил, щоб якимось зібрати рештки того колосального майна, яке ще не так давно являло наш Чорноморський флот»³².

Намагаючись зберегти флот, М.Максимів не виключав й іншого його призначення – відновлення російського Чорноморського флоту. Є свідчення про зроблену ним у жовтні 1918 р. заяву, що «його міністерство вже повністю готове для переведу в Петроград». Після цього він не брав участі у засіданнях Ради Міністрів, а з утворенням у листопаді 1918 р. окремого Морського міністерства був призначений його представником в Одесі. Потім перейшов на службу до білих.

Помітну роль у створенні українського флоту та збереженні офіцерських кадрів відігравав віце-адмірал А.Покровський – відомий військово-морський діяч, який тривалий час обіймав посаду начальника штабу

³¹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. II. – С. 146–147.

³² Скоропадський П. Спогади. – С. 261.

Чорноморського флоту. Після революції він активно підтримав його українізацію, за гетьманату став начальником військових портів Чорного й Азовського морів (штаб мав в Одесі). Він безпосередньо займався створенням берегової охорони, відновленням портової інфраструктури та поверненням кораблів до складу українського флоту. Уже в еміграції писав: «Моя служба в гетьманський час дала можливість підтримати голодуючий кілька місяців офіцерський склад, який давно не отримував ніякої платні, і відновити бодай якийсь порядок»³³.

15 листопада 1918 р. Морське міністерство отримало самостійний статус. Призначений міністром віце-адмірал А.Покровський того дня єдиний раз узяв участь у засіданні нового уряду та відбув до Одеси. Однак через стрімке ускладнення військово-політичної ситуації у Чорноморському регіоні він не зміг розгорнути роботу. До південних портів увійшла ескадра держав Антанти, а генерал А.Денікін призначив командувачем Чорноморського флоту віце-адмірала В.Каніна. А.Покровський, не бажаючи загострювати відносини з керівництвом Добровольчої армії, подав у відставку. Перед цим П.Скоропадський присвоїв йому звання адмірала флоту. Після здобуття Одеси військами Директорії його було заарештовано, утім незабаром він опинився в лавах білогвардійців. Від присвоєного гетьманом звання повного адмірала А.Покровський відмовився, уважаючи себе віце-адміралом та визнаючи лише чини «царського производства».

Після утворення Морського міністерства заступником міністра став О.Гадд, який перебував у Києві. Раніше він служив командиром кораблів на Балтійському й Чорноморському флотах. За гетьманату – командир бригади морських тральщиків, улітку 1918 р. організував повне очищення від мін акваторії Одеського порту та фарватеру (П.Скоропадський присвоїв йому звання контр-адмірала). Представляючи Морське міністерство на засіданнях уряду, зокрема, домігся прийняття постанови про виділення коштів на підняття затонулого лінкора «Императрица Мария» та ескадреного винищувача «Гневный»³⁴. Після падіння гетьманату виїхав до Севастополя і поступив на службу ЗСПР.

Начальником штабу командування військових портів Чорного й Азовського морів був контр-адмірал С.Ворожейкін – виходець із російської дворянської родини, командир кораблів імператорського флоту, у роки світової війни – директор Морського кадетського корпусу у Севастополі. На українську службу став вимушено, натомість активно співпрацював із центром Добровольчої армії в Одесі. У 1919 р. повернувся до керівництва Севастопольським кадетським корпусом.

Ще більш відверту антиукраїнську позицію займав віце-адмірал Д.Ненюков – досвідчений офіцер російського флоту, родом із Тамбовщини. Випускник Академії генштабу, він із початком світової війни був начальником військово-морського управління ставки верховного головнокомандуючого,

³³ Віце-адмірал Андрей Георгиевич Покровский // Морской журнал (Париж). – 1935. – №90 (6). – С.5–6.

³⁴ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.73.

потім командувачем загону кораблів. Формально перебуваючи на службі у військово-морських силах Української Держави представником Морського міністерства у справах демобілізації торговельного флоту, він нелегально очолював представництво Добровольчої армії в Одесі. За його наказом до Новоросійська направлялися транспортні судна зі зброєю, спорядженням, медикаментами для денікінських військ. Після зайняття Одеси французами став начальником військово-морської бази, невдовзі був призначений командувачем Чорноморського флоту ЗСПР. У 1920 р. став організатором масштабної евакуації білих армій із Криму.

Представником Морського міністерства Української Держави у Севастополі П.Скоропадський призначив капітана 1-го рангу М.Остроградського – вихідця з давнього козацько-старшинського роду, пов'язаного з гетьманом Д.Апостолом. Випускник Морської академії, у роки Першої світової війни він був командиром бригади лінкорів. Наприкінці травня 1918 р. отримав повноваження командувача українського флоту у Севастополі та завдання домогтися передачі німцями кораблів Українській Державі (через кілька тижнів отримав звання контр-адмірала). Однак наполегливий та амбітний М.Остроградський через конфлікт із німецьким командуванням невдовзі змушений був подати у відставку, залишившись у Севастополі. Після падіння гетьманату перейшов на службу УНР: заступник морського міністра, командувач Дніпровської флотилії, військово-морський представник у Румунії.

М.Остроградського у Севастополі замінив контр-адмірал В.Клочковський, який мав польське походження. Юридичну освіту здобув у Варшавському університеті (диплом кандидата права), а потім закінчив Морську академію, згодом узяв участь у Цусімській битві. У роки світової війни – командир бригади підводних човнів. Наприкінці липня 1918 р. гетьман офіційно призначив його командувачем Чорноморського флоту. Після візиту П.Скоропадського до Німеччини процес передачі військових кораблів в українське підпорядкування істотно прискорився, хоч і залишився незавершеним. Натомість А.Денікін наприкінці листопада 1918 р. призначив В.Клочковського головним комендантом Севастополя, потім командиром бригади підводних човнів. На початку березня наступного року той виїхав до Польщі, де обіймав командні посади в армії та флоті, був бригадним генералом.

Попри фактичну відсутність власного флоту, український уряд пішов на збереження управлінських структур Морського міністерства – Головного морського штабу, Генерального морського штабу, головних морських господарчої, медично-санітарної, військово-судочинної управ та низки спеціальних відділів, канцелярії тощо. Загалом це була обґрунтована політика, спрямована на збереження вищих командних кадрів військового флоту, повернення якого П.Скоропадський послідовно і твердо вимагав від німецького керівництва. І врешті домогся, але вже в умовах поразки Четверного союзу та фактичного краху гетьманської держави.

«Військова природа» гетьманату

Відповідно до «Законів про тимчасовий державний устрій України» П.Скоропадський був не тільки главою держави, а й верховним командувачем армії та флоту. Структура його адміністрації формувалася за взірцями української гетьманської й російської імператорської традицій, витворивши симбіоз військово-цивільної установи. Вона мала назву «Головна квартира пана гетьмана», до якої входили штаб, ад'ютанти, канцелярія. Керівником гетьманської адміністрації був начальник штабу гетьмана. За сім із половиною місяців на цій посаді змінилися три генерали.

Першим штаб очолив генерал-майор Владислав Дашкевич-Горбацький, виходець із давнього польсько-литовського шляхетського роду, випускник Академії генштабу, у роки світової війни – командир полку й дивізії. Входяв до створеної П.Скоропадським Української народної громади, був військовим керівником державного перевороту 29 квітня. В.Дашкевич-Горбацький розглядався як кандидат на посаду військового міністра, але проти його кандидатури заперечував начальник штабу оберкомандо генерал В.Ґренер³⁵. На початку травня 1918 р. був призначений начальником гетьманського штабу, але вже у кінці червня звільнений, оскільки, на думку П.Скоропадського, «абсолютно не міг впоратися з цією справою»³⁶. До жовтня він рахувався генеральним старшиною при гетьманові, а потім був призначений головою надзвичайної дипломатичної місії до Румунії. Однак дістатися місця призначення не зміг. А.Денікін відмовив йому у прийнятті до Добровольчої армії, тому він виїхав у Сибір і служив у О.Колчака, а потім – у Далекосхідній армії.

Наступним начальником штабу гетьмана став генерал-майор Борис Стелецький – син царського генерала, фахівець із фортифікації. Під час світової війни виконував обов'язки начальника військових сполучень Дунайської армії Румунського фронту. П.Скоропадський уважав цей вибір випадковим і навіть «великою помилкою»³⁷. Проте документальні джерела свідчать, що в липні – жовтні 1918 р. Б.Стелецький чимало робив для впорядкування структури штабу, енергійно домагався в уряді збільшення фінансування, виконував досить складні завдання гетьмана, зокрема щодо створення загонів хліборобів³⁸. Б.Стелецький залишив спогади, які тільки нещодавно було опубліковано³⁹. Вони позначені надмірним суб'єктивізмом, істотними неточностями, а то й вигадками.

У жовтні 1918 р. на посаду начальника власного штабу П.Скоропадський призначив людину, яку добре знав особисто – генерального значкового О.Аккермана. Він мав німецькі родовідні корені, закінчив Михайлівське артилерійське училище, обіймав посаду інспектора артилерії 34-го армійського корпусу у званні генерал-майора. У збройних силах Української Держави став

³⁵ Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / Под ред. И.И.Минца и Е.Н.Городецкого. – Москва, 1942. – С.77.

³⁶ *Скоропадський П.* Спогади... – С.215.

³⁷ Там само. – С.214.

³⁸ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.265–266; Спр.7. – Арк.21.

³⁹ Гетман П.П.Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год: Сборник документов. – Москва, 2014. – С.638–752.

начальником артилерії 1-го (Волинського) корпусу, а на посаді керівника гетьманського штабу залишався до зречення П.Скоропадського (потім перебував у резерві чинів ЗСПР)⁴⁰.

Другою особою у штабі був комендант, який відповідав за особисту безпеку гетьмана, його сім'ї та охорону резиденції. Цю посаду обійняв полковник К.Прісовський, випускник Чугуївського військового училища. Під час Першої світової війни він командував полком, дивізією, був начальником Київського військового училища, а з кінця 1917 р. – в українській армії, брав активну участь у боротьбі з більшовицькою експансією та у визволенні Києва навесні 1918 р. Після призначення гетьманським комендантом отримав звання генерального хорунжого. Попри часті зміни начальників штабу, він залишався на посаді впродовж усього перебування гетьмана при владі. П.Скоропадський у спогадах належно оцінив його службу: «Комендантом був у мене генерал Прісовський, прекрасна людина, про яку я завжди збережу пам'ять як про бездоганну людину. До останньої хвилини він виконував свій обов'язок, не дивлячись на те, що ризикував багато чим»⁴¹. Пізніше К.Прісовський служив в арміях А.Денікіна та П.Врангеля.

Начальником особистого конвою гетьмана був полковник Ю.Устимович – випускник Миколаївського кавалерійського училища, командир полку, бригади в роки світової війни (у червні 1918 р. отримав звання генерального хорунжого). Після падіння гетьманату опинився в Німеччині, потім служив у ЗСПР. При гетьманові генеральним старшиною для особливих доручень був генерал-майор Є.Лібов. П.Скоропадський характеризував його як «українця найкращого гатунку», знаючи його по 34-му корпусу, де той командував артилерійською бригадою. У Києві він опинився без засобів до існування та був захищений до гетьманського штабу⁴².

Відомий дослідник історії гетьманату Я.Пеленський концепцію державного устрою за часів П.Скоропадського визначив як «військово-бюрократичну диктатуру»⁴³. Підтвердження цьому знаходимо й у спогадах колишнього гетьмана: «Країну, по-моєму, може врятувати тільки диктаторська влада, тільки волею однієї людини можна повернути у нас порядок, розв'язати аграрне питання і провести ті демократичні реформи, які є необхідними для нашої країни. Я це завжди сповідував і при цій думці залишаюся й тепер»⁴⁴. Зауважимо, що писалися мемуари на початку 1919 р., коли їх автор намагався осмислити причини невдачі побудови новітнього гетьманату.

Безперечно, правління П.Скоропадського не було класичною військовою диктатурою. За фактичною конституцією – «Законами про тимчасовий державний устрій України», значною мірою скалькованими з відповідних розділів «Зводу законів Російської імперії» 1906 р., глава держави формально мав надзвичайно широкі повноваження. Однак в умовах окупації України

⁴⁰ Гай-Нижник П. Начальники особистого штабу Гетьмана П.Скоропадського // Військово-історичний альманах. – 2010. – №2. – С.45–56.

⁴¹ Скоропадський П. Спогади... – С.214.

⁴² Там само. – С.215–216.

⁴³ Див.: Там само. – С.29.

⁴⁴ Там само.

військами Німеччини й Австро-Угорщини вони були істотно обмеженими, насамперед заборонаю створювати українську армію, обирати представницький орган, контролем за формуванням і функціонуванням уряду, юрисдикцією німецьких та австрійських військово-польових судів, поширюваною на громадян України. З іншого боку, саме потужна іноземна присутність надавала гетьманському режимові ознак «військовості».

В умовах, коли функціонуючий генералітет армії не мав суттєвого впливу на політичне життя держави, гетьман уважав за доцільне керівництво цивільними управлінськими структурами доручати військовим, здебільшого генералам. Насамперед це стосувалося посад губернських старост, які отримали обсяги повноважень більші, ніж царські губернатори. Харківським губернським старостою було призначено генерал-майора П.Залеського – колишнього командира дивізії, начальника штабу корпусу, якого П.Скоропадський знав по спільній службі. На Харківщині генерал мав велике помістя, вимагав від селян повернення пограбованого майна. Зрештою проявив себе виразним українофобом, не визнавав українську мову як державну, виступав за відновлення «єдиної та неподільної Росії». А тому не дивно, що в липні його було звільнено з посади. Після цього взявся за формування частин білої Південної армії, а згодом став начальником її штабу.

Катеринославським губернським старостою наприкінці травня 1918 р. став генерал-майор І.Черніков. На відміну від багатьох вищих військовиків, він не належав до бойових генералів, був офіцером-педагогом, служив у генеральному штабі. На посаді старости діяв у руслі державної політики щодо придушення повстанського руху, утисків органів місцевого самоврядування, запровадження цензури тощо. У жовтні був звільнений і затверджений членом ради міністра внутрішніх справ.

Призначення київським губернським старостою І.Чарторизького, колишнього царського губернатора Тернопільщини часів Першої світової війни, виявилось невдалим через одіозність попередньої посади. У кінці серпня його замінив генерал-майор П.Андріанов – випускник Академії генштабу (під час світової війни командував дивізією, корпусом, армією), військовий педагог та історик, зокрема автор книги «Від Немана до Рейна: війна 1813 року: Боротьба за звільнення Європи від ігнорування Наполеона» (1913 р.). У листопаді 1918 р. залишив посаду губернського старости, але після взяття Києва військами Директорії був заарештований і вбитий конвоїрами⁴⁵. Наступником П.Андріанова став генерал-майор В.Федоренко, також випускник Академії генштабу, командир дивізії, начальник штабу корпусу. На час його призначення Київщина вже була охоплена антигетьманським повстанням. Він намагався вплинути на ситуацію в губернії зверненнями до німецької ради солдатських депутатів та штабу оберкомандо в Києві. Після падіння гетьманату виїхав до Одеси й невдовзі став на службу у ЗСПР. У серпні 1919 р. розстріляний більшовиками «як контрреволюціонер і твердо переконаний монархіст»⁴⁶.

⁴⁵ *Тынченко Я.* Последний защитник монархии // Киевские ведомости. – 2002. – 23 февраля.

⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп.1. – Спр.72. – Арк.592–593.

В Українській Державі було утворено три міських отаманства, які також очолили військовики. Столичним отаманом став генерал-лейтенант О.Хануков (Ашир Ханукаев), караїм за походженням, командир дивізії, начальник штабу корпусу. Фактично він був градоначальником, якому підпорядковувалися комунальні та охоронні служби (у середині жовтня 1918 р. залишив посаду)⁴⁷.

Одеським міським отаманом було призначено генерал-майора В.Мустафіна – випускника Військово-юридичної академії. У російській армії він обіймав прокурорські та суддівські посади, зокрема був начальником судового відомства Південно-Західного фронту (з 1919 р. у ЗСПР, ставропольський генерал-губернатор)⁴⁸. Посаду міського отамана Миколаєва обійняв генерал-майор Е. де Бонді. Він за віком (1849 р. нар.) перебував у резерві чинів Військового міністерства й не брав участі в бойових діях. У грудні 1918 р. у зв'язку з наступом на Миколаїв григор'євців виїхав до Одеси, а потім Севастополя⁴⁹.

У серпні 1918 р. представником Ради Міністрів при командуванні Східної армії Австро-Угорщини в Одесі було призначено генерала від кавалерії Г.Рауха. Він походив із дворянської родини Естляндської губернії, закінчив Академію Генштабу, служив у лейб-гвардії, а в роки світової війни командував гвардійським корпусом Північно-Західного фронту, був нагороджений георгіївською зброєю з написом «За хоробрість». Генерал О.Брусилов про нього писав: «Раух, людина розумна та знаюча, мав одну величезну для воїна ваду: його нерви зовсім не переносили пострілів, і, знаходячись у небезпеці, він втрачав присутність духу і можливість розпоряджатися»⁵⁰. Улітку 1918 р., будучи заарештованим чекістами, йому вдалося втекти в Україну, а після падіння гетьманату – до ЗСПР.

Слід відзначити, що крім Г.Рауха при штабі Східної армії був і особистий представник гетьмана генерал-майор В.Семенов – однокашник П.Скоропадського по Петербурзькому пажеському корпусу. У спогадах колишній очільник Української Держави відзначав, що генерал надавав доволі точні відомості про стан австрійської армії та про її наростаючий розвал⁵¹. Загалом такі призначення були певною формою працевлаштування заслужених й особисто відомих гетьманові військовиків.

***

Отже вивчення біографічних даних генералів та адміралів, які стали на службу у збройних силах Української Держави, дозволяє зробити наступні узагальнення. Переважна більшість цих командирів, начальників штабів корпусів і дивізій були українцями за походженням, кадровими

⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.112; Спр.7. – Арк.20.

⁴⁸ Там само. – Арк.19.

⁴⁹ Анулов Ф. Союзный десант на Украине // Летопись революции. – 1924. – №1. – С.60.

⁵⁰ Брусилов А. Мои воспоминания. – Москва, 2001. – С.143.

⁵¹ Скоропадський П. Спогади... – С.240.

військовиками російської армії, пройшли фронти Першої світової війни, мали георгіївські відзнаки. Крах імперії звільнив їх від присяги, не заважаючи брати участь в українізації військ. Утворення української державності активізувало зміни їх політичної лояльності та національної самоідентифікації, спонукаючи йти на службу УНР, а потім Українській Державі.

За підрахунками сучасних дослідників, улітку 1918 р. на українській службі перебували близько 300 генералів та адміралів. У листопаді їх чисельність складала 385 осіб, проте близько 100 із них не займали командних посад, перебуваючи в резерві чинів, Думі георгіївських кавалерів, різних комісіях (серед них 51% становили росіяни, 39% – українці)⁵². Однак на вищих командних посадах переважали українці. П.Скоропадський і О.Рогоза не надавали етнічному походженню офіцерів такого значення, як військове керівництво УНР. Усе ж у затвердженому військовим міністром положенні про вступ до української армії однією з основних умов була наявність певного зв'язку з Україною (походження, народження, служба, маєтності).

Військове міністерство, Генеральний штаб, кадровані корпуси й дивізії, флот стали місцем працевлаштування кількох сотень генералів та адміралів, значна частина яких волею обставин опинилися на «малій Батьківщині», очікуючи вирішення долі «великої Росії». У генералітеті, за походженням українців, революційні події в Росії, українізація армії, створення національної державності стимулювали прояви більш виразної національної ідентичності та політичної лояльності. Після падіння гетьманату ця група військовиків знайшла місце у збройних силах УНР та ЗУНР.

Для монархічно налаштованого офіцерства збройні сили Української Держави стали вимушеним і тимчасовим притулком, оскільки вони не хотіли вступати до Добровольчої армії, командування якої займало позицію «непредрешення» форми державності до звільнення Росії від більшовиків.

Присяга на вірність Українській Державі, уже третя в їхній військовій кар'єрі, не стала таким потужним моральним імперативом, якою була перша – «цареві й Батьківщині». До того ж значна частина офіцерів морського флоту Україні взагалі не присягнула. Перехід окремих генералів (О.Греків, П.Єрошевич, О.Осецький) на бік Директорії П.Скоропадський засуджував як порушення присяги та зраду. Водночас вступ на службу до білих армій такої оцінки з його боку не дістав.

І все ж для більшості генералів та адміралів етнічна належність не мала вирішального значення у виборі місця служби. Переважали необхідність фахової реалізації, продовження армійської чи флотської кар'єри, потреба військової праці як джерела життєвих ресурсів. Із поразкою Центральних держав у світовій війні військова еліта Української Держави усвідомила безперспективність новітнього гетьманського проекту та в переважній більшості пов'язала своє майбутнє з російською Добровольчою армією, яка здобула підтримку держав Антанти.

⁵² Литвин М., Науменко К. Збройні сили України... – С.16.

REFERENCES

1. Bohaichuk, V. (2005). Diialnist politychnykh partii v sferi viiskovoho budivnytstva Ukrainy v period hetmanatu 1918 roku. *Politychnyi menedzhment*, 6, 156–165. [in Ukrainian].
2. Bondarenko, V. (n.d.) *Ot polotskogo kadeta do voennogo ministra: sudby belorusskikh generalov nachala XX veka*. Retrieved from <http://news.tut.by/society/369179.html> [in Russian].
3. Brusilov, A. (2001). *Moi vospominaniya*. Moskva. [in Russian].
4. Chykalenko, Ye. (2004). *Shchodennyk* (Vol.2). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Doroshenko, D. (2002). *Istoriia Ukrainy* (Vol.2). Kyiv. [in Ukrainian].
6. Haidai, V. (2011). Viiskova doktryna Ukrainiskoi Derzhavy hetmana Pavla Skoropadskoho. *Naukovi zapysky: Zbirnyk prats molodykh uchenykh i aspirantiv*, (23), 260–266. [in Ukrainian].
7. Hai-Nyzhnyk, P. (2010). Nachalnyky osobystoho shtabu Hetmana P.Skoropadskoho. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, (2), 45–56. [in Ukrainian].
8. Hnatiuk, S. (2001). Viiskove budivnytstvo v Ukrainiskii Derzhavi. Deiaki aspekty ukrainiskoi zarubizhnoi istoriohrafii. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu*, (5), 249–261. [in Ukrainian].
9. Holubko, V. (1999). Viiskove budivnytstvo Pavla Skoropadskoho: plany i realii. *Derzhava i armii: Visnyk universytetu «Lvivska politekhnika»*, (377), 28–39. [in Ukrainian].
10. Horielov, V. (1998). Rol hetmana P.Skoropadskoho u stvorenni Okremoi Serdiutskoi dyvizii. *Hetman Pavlo Skoropadskiy ta Ukrainaska Derzhava 1918 roku* (pp.55–57). Kyiv. [in Ukrainian].
11. Hrytsak, Ya. (1996). *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainiskoi natsii XIX–XX st.* Kyiv. [in Ukrainian].
12. Ivantsova, O. (ed). (2014). *Getman P.P.Skoropadskij. Ukraina na perelome. 1918 god.* Moskva. [in Russian].
13. Kappeler, A. *Mazepintsy, malorossy i khokhly: ukraintsy v etnicheskoj strukture Rossijskoj imperii*. Retrieved from <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz11.htm> [in Russian].
14. Hagen, M. von. (2004). Imperii, okrainy i diaspory: Evraziya kak antiparadigma dlia postsovetskogo perioda. *Novaya imperskaya istoriya postsovetskogo prostranstva* (pp.127–163). Kazan. [in Russian].
15. Luhovskiy, O. (2006). Osobovyi sklad viiskovoho ministerstva Ukrainiskoi Derzhavy (za arkhivnymi dokumentamy). *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, (2), 25–29. [in Ukrainian].
16. Lytvyn, M., Naumenko, K. (2007). *Zbroini syly Ukrainy pershoi polovyny XX st. Heneraly i admiraly*. Lviv; Kharkiv. [in Ukrainian].
17. Melnyk, R. (2012). Analiz viiskovoho budivnytstva periodu hetmanatu v naukovykh i memuarno-analitychnykh pratsiakh viiskovykh istorykiv mizhvoiennoho dvadtsiatylyttia. *Skhid*, 1, 137–142. [in Ukrainian].
18. Skoropadskiy, P. (1995). *Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918*. Kyiv; Filadelfia. [in Ukrainian].
19. Tynchenko, Ya. (2004). Oleksandr Hrekiv. Spohady viiskovoho ministra UNR. *Z arkhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB*, (1/2), 121–210. Kyiv. [in Ukrainian].
20. Tynchenko, Ya. (2007). *Oftserskyi korpus armii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliki (1917–1921)* (Vol.1). Kyiv. [in Ukrainian].
21. Tynchenko, Ya. (2009). *Ukrainski zbroini syly. Berezen 1917 r. – lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chyselnist, boiovi dii)*. Kyiv. [in Ukrainian].
22. Verstiuk, V. (ed.). *Ukrainska Derzhava (kviten – hruden 1918 roku). Dokumenty i materialy* (Vol.1). Kyiv. [in Ukrainian].
23. Verstiuk, V., Horobets, V., Tolochko, O. (2001). *Ukraina i Rossiia v istorychnii retrospektyvi: Narys (3 vols)* (Vol.1: *Ukrains'ki proekty v Rosiiskii imperii*). Kyiv. [in Ukrainian].

RUSLAN PYRIH

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor, Senior Scientist,
Department of History Ukrainian Revolution 1917–1921,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), ruslan_pyrih@ukr.net

MILITARY ELITE OF UKRAINIAN STATE: EVOLUTION OF POLITICAL LOYALTIES

This article is a research on the transformation of the political loyalties of the military leaders who served in the Hetmanate of P.Skoropadskyi. It focuses on the impact of the revolution on the formation of the national identity when a part of the high rank military officers took part in the Ukrainization of the army and became the first commanding personnel of the military forces of the Ukrainian People's Republic (UPR). The article reveals the factor of contextuality in the political position of the military personnel in regards to national state formations, the role of the social imperatives in choosing a place of service, the levelling of the military oath by the change of the political circumstances. The article shows that the idea of the renaissance of the "Great Russia" was dominant in the minds of the former imperial generalship that accounted for their joining the Volunteer Army forces after the demise of the Hetmanate. The article personifies the changes of the political loyalty of the generals and navy admirals of the Ukrainian State on the level of the leadership of the military and marine ministries, corps and divisions. The article identifies the suppressing role of the German military leadership in the process of building of the Ukrainian army. It defines Hetman P.Skoropadskyi's views on the staffing policy when creating the military forces of Ukraine, its naval forces in particular.

Keywords: military elite, Hetman State, political loyalty, generalship, navy admirals.